

Citation:

H.A.G. Braakhuis, Levensbericht A.G.M. van Melsen, in:
Levensberichten en herdenkingen, 1995, Amsterdam, pp. 77-84

Herdenking door H.A.G. Braakhuis

Andreas Gerardus Maria van Melsen

10 november 1912 – 8 oktober 1994



Andreas Gerardus Maria van Melsen

77

Van Melsen herdenken is een dankbare maar geen eenvoudige taak. Dat komt vanwege de omvang van het oeuvre dat hij nalaat; meer dan 400 publikaties, waaronder een 15-tal boeken. Het komt ook vanwege de verscheidenheid van zijn oeuvre, dat zich niet alleen op verschillende gebieden van de wijsbegeerte beweegt maar ook wijsgerige bespiegelingen over allerlei actuele wetenschappelijke en maatschappelijke problemen omvat in allerhande soort media. Het komt ook door de schier onoverzienbare hoeveelheid functies die hij heeft vervuld in allerlei wetenschappelijke, universitaire en maatschappelijke organisaties en meestal in de besturen daarvan. Van Melsen behoorde met E.W. Beth en C.J. de Vogel tot de hoogleraren wijsbegeerte die, direct na de oorlog of iets later benoemd, mede geholpen hebben de universitaire wijsbegeerte opnieuw op te bouwen maar tevens door hun organisatorische en/of publicitaire activiteiten hebben bijgedragen aan de maatschappelijke en culturele betekenis van de wijsbegeerte, waarbij beide soorten werkzaamheden gedragen werden door een internationaal niveau van hun wetenschappelijk werk, hetgeen ook als zodanig erkend werd. Bij Van Melsen hield dit laatste in dat veel van zijn boeken in verscheidene talen vertaald werden, hij verkozen werd tot lid van veel internationale genootschappen en hij, naast zijn eredoctoraat aan de Vrije Universiteit (1980), twee eredoctoraten in het buitenland ontving, een aan de Duquesne University te Pittsburg (1953) en een aan de Universiteit van Santo Tomas te Manilla (1984). Als we bij de omvang en gevarieerdheid van Van Melsens werk en activiteiten toch de kern van zijn streven willen aangeven, kunnen we m.i. in dit gremium dat het beste doen met de woorden waarmee hij zelf aan het slot van zijn herdenking van E.W. Beth voor deze Akademie diens laatste publikatie in een misschien tekenende vergissing aangaf: *Van wetenschap tot wijsheid* (de titel luidt nl. in feite *Door wetenschap tot wijsheid*, Assen 1964). Ik hoop dit in het vervolg te kunnen laten zien.¹

Van Melsen werd geboren op 10 november 1912 te Zeist. Hij volgde als intern het gymnasium-*bèta* aan het Bisschoppelijk College te Roermond. Vanaf 1930 tot

¹ Voor deze herdenking is dankbaar gebruik gemaakt van het boek dat Van Melsen bij zijn officiële afscheid van de KU Nijmegen is aangeboden *Geloven in de wereld, Een vriendenboek voor en over prof. dr. A.G.M. van Melsen*, Nijmegen/Baarn 1985, waarin ook een bibliografie is opgenomen. Voor het werk zijn hierin m.n. de bijdragen van F. Soontjens en N. Rescher van belang. Verder is gebruik gemaakt van de evaluatie van Van Melsens werk in C.E.M. Struyker Boudier, *Wijsgerig leven in Nederland, België en Luxemburg 1880-1980*, dl. VII, *Op zoek naar zin en zijn*, Nijmegen/Baarn 1992, pp. 291-298, en de bibliografie in *ibid.*, dl. VIII, *Katholieken en hun filosofie*, Nijmegen/Baarn 1992, pp. 246-253.

1937 studeerde hij scheikunde aan de RU Utrecht. Hij studeerde er ook filosofie, onder meer bij prof. dr. I.J.M. van den Berg, die bijzonder hoogleraar was, en mag. dr. A.C. Doodkorte O.P., die geen officiële universitaire positie had. Van Melsen was een actief lid van de katholieke studentenvereniging Veritas, die in die tijd een bloeiend leven leidde. Er werden ook cursussen en lezingen gehouden, zo in het natuurfilosofisch dispuut De Pyramide, waarvoor bijvoorbeeld ook vaak prof. dr. P. Hoenen S.J., die aan de Universitas Gregoriana te Rome doceerde, optrad. In Veritas leerde Van Melsen ook zijn toekomstige vrouw C.J.M. Bernsen kennen. De *petite histoire* vermeldt dat toen hij haar als zijn verloofde aan pater Doodkorte voorstelde, deze – kennelijk onder invloed van de laat-antieke/vroeg-christelijke opvatting, die ook door Héloïse zo welsprekend maar tevergeefs tegen Abaelardus vertolkt werd, dat huwelijk en filosofie niet goed samengaan – als enig commentaar gaf ‘als de filosofie er maar niet onder lijdt’. In 1940 trouwde het paar. Wij kunnen constateren dat de filosofie er zeker niet onder geleden heeft. Integendeel; in zijn afscheidscollege² heeft Van Melsen verklaard dat zijn vrouw al zijn scripta gelezen en van kritisch commentaar voorzien heeft – we mogen aannemen voor de publikatie ervan. Als we dus vandaag de filosofische prestaties van Van Melsen met erkentelijkheid herdenken, erkennen wij ook het aandeel dat mevrouw Van Melsen daarin gehad heeft.

Al in zijn studententijd was Van Melsen publicitair actief en ontwikkelde hij maatschappelijke activiteiten. Zo organiseerde hij mede de Woudschoten-conferenties ter bevordering van de volkseenheid, waaraan vanuit verschillende gezindtes en stromingen werd deelgenomen. Dit tekent zijn, toentertijd nog helemaal niet zo gebruikelijke, open geesteshouding, die hij heel zijn leven is trouw gebleven.

In 1941 promoveerde hij bij prof. H.R. Kruyt, een chemicus, tot doctor in de wis- en natuurkunde op *Het wijsgeerig verleden der atoomtheorie*. Dit proefschrift was mede begeleid door professor Hoenen.

Het was niet verwonderlijk dat Van Melsen met zijn opleiding als natuurwetenschapper en filosoof, zijn goed ontvangen dissertatie en zijn open en actief katholicisme in 1945 aan de KU te Nijmegen benoemd werd, eerst als lector en vanaf 1946 als hoogleraar met als leeropdracht Natuurfilosofie, logica en logistiek en inleiding tot de wijsbegeerte. Tot 1977 is hij aan verscheidene faculteiten verbonden geweest; hij heeft daarbij ook veel onderwijs gegeven aan grote groepen eerste-jaars studenten; hij wist dit altijd op een aansprekende en inspirerende wijze te doen. Vanaf 1977 tot 1985 fungeerde hij als voorzitter van het Katholiek Studie Centrum. Van 1954 tot 1966 was tevens hoogleraar in de Filosofie der exacte wetenschappen aan de RU Groningen.

² *Waar gaat het heen? Beschouwingen over geloof, wijsbegeerte en wetenschap*, opgenomen in de afscheidsbundel.

In zijn proefschrift betoogde Van Melsen dat, zonder afbreuk te willen doen aan het revolutionaire karakter van het ontstaan van de natuurwetenschappen in de 17de eeuw, de Middeleeuwen voor deze ontwikkeling een positieve betekenis hebben gehad. De antieke atoomtheorie, volgens welke de kleinste deeltjes van de werkelijkheid kwalitatief volkomen gelijk zijn en alleen onderscheiden zijn in gedaante en grootte, was niet anders dan een (poging tot een) wijsgerig antwoord op de opvatting van Parmenides dat het zijnde onveranderlijk is. De middeleeuwse opvatting van de *minima naturalia* daarentegen, die via Averroës en de neo-platoonse commentatoren uiteindelijk teruggaat op opvattingen van Aristoteles en volgens welke er kwalitatief onderscheiden kleinste deeltjes van de stoffelijke werkelijkheid zijn, vormde al een aanzet tot een natuurwetenschappelijke aanpak, in zoverre als de vraag opgeworpen werd naar de relatie van de eigenschappen van die *minima* tot de waarneembare eigenschappen van een bepaalde substantie. Uit de combinatie van de antieke wijsgerige atoomopvatting met de soortelijke specificiteit afkomstig van de *minima*-theorie kon, toen in de 17de eeuw de mogelijkheid tot experimenteel natuuronderzoek ontwikkeld was, de natuurwetenschappelijke atoomopvatting ontstaan. *Van atomos naar atoom. De geschiedenis van het begrip Atoom* (1949) is een uitgebreide versie van het proefschrift. Vertaald in het Engels, Spaans en Duits (en in deze taal opgenomen in de prestigieuze reeks *Orbis Academicus*) werd het een van de standaardwerken op dit gebied. Van Melsen werd dan ook gevraagd voor artikelen op dit gebied in internationale werken als *The Encyclopedia of Philosophy* (1967), het *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (1971), de *Dictionary of the History of Ideas* (1973) en de *Encyclopaedia Britannica* (1974).

In dit boek heeft Van Melsen er ook op gewezen dat ondanks de ontwikkeling en het succes van de natuurwetenschappen de noodzaak bleef bestaan niet alleen voor wijsbegeerte in het algemeen maar ook voor een natuurfilosofie. Hij heeft deze opvatting verder uitgewerkt, vooral in een 5-tal boeken: *Natuurwetenschap en wijsbegeerte*, 1946; *Natuurfilosofie*, 1955; *Natuurwetenschap en techniek*, 1960; *Evolutie en wijsbegeerte*, 1964; *Natuurwetenschap en natuur*, 1983. Hij betoogt daarin dat de natuurwetenschappen uitgaan van bepaalde veronderstellingen, maar dat deze gegeven het experimentele karakter van die wetenschappen meestal impliciet blijven. Zij kunnen dat ook blijven, omdat het in die wetenschappen niet gaat om de gefundeerdheid van de uitgangspunten maar om het verklarend en experimenteel succes ervan. Maar juist daarom blijft er behoefte aan een explicatie van die fundamentele veronderstellingen en vooral ook blijft er behoefte na te gaan wat zij ons leren over de eigen aard van de mens als kennende en handelende instantie.

Omdat Van Melsen bij zijn pleidooi voor de waarde van de natuurfilosofie en bij het expliciteren van de veronderstellingen van de natuurwetenschappen gaarne teruggreep naar de aristotelisch-thomistische traditie, is hij wel beschouwd als een neo-thomist. Hoewel niet ontkend kan worden dat hij filosofisch opgeleid is

vanuit het neo-thomisme, was hij zelf toch geen neo-thomist. Een aantal keren is hij ingegaan op de betekenis van deze stroming.³ Daaruit, maar ook uit zijn ander werk, wordt duidelijk dat hij de opvatting dat er wijsgerige disciplines zouden bestaan die onafhankelijk van de (natuur)wetenschappen tot zogenaamde wezenskennis zouden leiden, zo bijvoorbeeld een wijsgerige psychologie tegenover de experimentele psychologie, die slechts tot wetmatigheden omtrent de mens zou leiden, verwerpt. In die zin is er voor hem geen wijsheid/begeerte zonder wetenschap en moet men volgens hem van, en in zekere zin zelfs door, wetenschap tot wijsheid/begeerte komen. Er zijn volgens hem ook geen volkomen inzichtelijke altijd vaststaande eerste beginselen, waaruit op deductieve wijze de kennis van de werkelijkheid afgeleid zou kunnen worden. Hij benadrukt voortdurend dat er slechts impliciet gekende tamelijk formele veronderstellingen zijn die steeds opnieuw in de historische ontwikkeling van wetenschap en praktijk nader uitgewerkt moeten worden.

In toenemende mate legde Van Melsen ook de nadruk op de breuk die door de ontwikkeling van de natuurwetenschappen in de geschiedenis is opgetreden. Voordien werd de natuur gezien als een gegeven en in principe onveranderlijk geheel, dat men hoogstens theoretisch/rationeel kon verklaren, waarbij de lichamelijk/materiële kant van de mens een belemmering vormde. Het experimentele karakter van de natuurwetenschappen vereiste daarentegen een actief manipuleren van de materiële werkelijkheid. Daardoor werd duidelijk dat de mens voor zijn kennis van de werkelijkheid afhankelijk is van zijn technische beheersing ervan. Dat doet dan de gedachte opkomen dat de natuur niet zozeer een volledig vaststaand geheel is, maar veeleer een geheel van mogelijkheden die de mens door zijn wetenschappelijk/technisch onderzoek tot actualisering kan brengen. Kennis en wetenschap zijn daarmee wezenlijk progressief geworden. Deze ontwikkeling heeft echter ook geleid tot een verandering in het begrijpen van ons zelf. Het lichamelijk/materiële is niet langer een hindernis bij het bereiken van kennis, want juist door het lichamelijk ingrijpen in de natuur kan de mens die steeds beter begrijpen en ook veranderen ten bate van hemzelf. Zo beschouwd vormen wetenschap en techniek dan ook op zich geen onbeheersbare tovenaarsleerling voor de mens, maar leveren ze juist de mogelijkheid tot een steeds voortschrijdende natuurlijke ontplooiing van de inherente mogelijkheden zowel van de mens als van de natuur. Deze visie levert volgens Van Melsen ook een nieuw zicht op het nauw samengaan van theoria en praxis, zoals hij 21 maart 1964 voor deze Akademie uiteenzette.

³ Zie m.n. *Het neo-thomisme. Herleving van een schijndode of schijnherleving van een dode?*, in: *De identiteit van katholieke wetenschapsmensen*. Baarn/Nijmegen 1980, pp. 93-113 en *Wat maakte het neothomisme zo attractief?*, in: *De wijsgerige Thomas. Terugblik op het neothomisme*. Baarn 1984, pp. 28-48.

In het licht van het bovenstaande is het niet verrassend dat Van Melsen zich is gaan bezig houden met de ethische aspecten van de beoefening van de (natuur)wetenschappen, of om het meer in zijn geest te formuleren, met de ethische verantwoordelijkheid van de mens als beoefenaar van de (natuur)wetenschappen. Van Melsen is in ons land een van de eersten geweest die zich op dat probleemgebied heeft bewogen.

In zijn *Geloof, rede en ervaring* (1989) vertelt Van Melsen dat zijn interesse in ethische problemen gewekt is door zijn deelname aan de pauselijke commissie inzake geboortenregeling in de jaren 1965-1966. Hij had daar ingezien dat de traditionele opvatting, volgens welke alleen de periodieke onthouding niet tegen de natuurlijke orde inging en de overige anticonceptiemethoden tegennatuurlijk waren, wel van een heel beperkt begrip van natuur uitging, dat niet strookte met zijn eigen opvattingen over de natuur en de rol van de mens daarin. Tegen de achtergrond van de verandering in de verhouding van de mens tot de natuur, die door de natuurwetenschappen tot stand gekomen was, was het nog maar de vraag in hoeverre de natuur als norm kon fungeren. *Natuurwetenschap en ethiek* (1967) was de vrucht van die bezinning. Kennelijk mede onder inspiratie van vooral Thomas van Aquino, die houdt dat er algemene, tamelijk formele, praktische eerste beginselen zijn, zoals: 'men moet het goede doen', die in een prudentieel oordeel op de feitelijke situatie dienen te worden toegepast, betoogt Van Melsen dat er een parallellie is tussen de manier waarop door de progressie van de natuurwetenschappelijke kennis de impliciete veronderstellingen steeds opnieuw geëxpliciteerd kunnen en moeten worden, en de ethische kennis. In werken als *Wetenschap en verantwoordelijkheid* (1969) en *Geloof, wetenschap en maatschappelijke omwentelingen* (1977) heeft hij dit verder uitgewerkt. In al deze werken benadrukt hij dat de mensen als redelijke wezens er op aangelegd zijn de natuur te begrijpen en daarin ordenend op te treden. De ontwikkeling van de (natuur)wetenschappen maakt echter dat steeds meer wat voorheen voor de mens een onaantastbare orde of wanorde leek, voor menselijke ordening openstaat. Daarmee komt er echter ook meer verantwoordelijkheid voor de natuurlijke gang van zaken bij de mensen te liggen. En dat is een goede zaak. In die zin leveren de (natuur)wetenschappen ook steeds meer mogelijkheden tot ontplooiing van de mensen en houden zij tevens een appèl in tot een steeds beter mens zijn. Of de mensen aan dit appèl zullen beantwoorden, valt niet te voorspellen. Het is wel, zo benadrukt Van Melsen, de beslissende vraag voor de toekomst van de mens. Inzoverre deelt, naar zijn mening, het menselijk bestaan als geheel in het experimentele karakter van de natuurwetenschappen.

Ik heb hierboven gezegd dat we Van Melsens streven goed kunnen samenvatten met de woorden 'van wetenschap tot wijsheid'. Willen we de persoon en het werk van Van Melsen helemaal recht doen, dan moeten we daar de woorden 'in geloof' aan toevoegen. Van Melsen was een diep-gelovig mens en een trouw

katholiek. In zijn afscheidsrede⁴ vertelt hij hoe hij vooral tijdens een bezoek aan Kafarnaüm ontroerd beseftte tot drie werelden te behoren: die van de geloofsge-meenschap, de wereld van de kritische wijsbegeerte en de wereld van de op haar wijze niet minder kritische wetenschap. Voor hem was geloof niet in strijd met wetenschap en wijsheid; hij was ervan overtuigd dat wetenschap en wijsheid gedragen konden èn behoorden te worden door geloof, en in ieder geval was dat bij hemzelf het geval. Zijn geloof was een geloven in de wereld, in de dubbele zin van het woord. Hij was een vurig aanhanger van de, antieke èn christelijke, opvatting dat de wereld, de door God geschapen wereld, in principe goed was. Zoals we gezien hebben, was hij de opvatting toegedaan dat de mens door zijn wetenschap in wijsheid de goede mogelijkheden die er in de wereld gegeven zijn verder tot verwezenlijking moet brengen. Zijn eigen leven en werk hebben daar-toe een oproep en een bijdrage gevormd.

⁴ Zie noot 2.

